

VOLTER FALSAFASINING ASOSIY YO'NALISHLARI

*OCHILOV JALOLIDDIN ULUG'BEK O'G'LI.**TDTr.U talabasi.**Davronov Ziyot Davronovich. Ilmiy raxbar.*

Annotatsiya: *Volter materializmning deizm shaklini qabul qilgan faylasufdir. Ma'lumki, deizm so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, xudo degan ma'noni anglatadi. Ya'ni bu so'zning falsafiy ma'nosi borliqning qiyofasiz va mavhum ilk sababchisi xudodir; lekin u tabiiy va ijtimoiy hayot taraqqiyotiga ta'sir etmaydi, deb hisoblaydigan diniy-falsafiy ta'limot sifatida shakllangan.*

Kalit so'zlar: *Volter, materializm, deizm, borliq, Cherberi, teologiya.*

Abstract: *Voltaire is a philosopher who adopted the deism form of materialism. It is known that the word deism is derived from the Latin language and means god. That is, the philosophical meaning of this word was formed as a religious-philosophical doctrine that believes that God is the formless and abstract first cause of existence, but it does not affect the development of natural and social life.*

Key words: *Voltaire, materialism, deism, existence, Cherbery, theology.*

Volter materializmning deizm shaklini qabul qilgan faylasufdir. Ma'lumki, deizm so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, xudo degan ma'noni anglatadi. Ya'ni bu so'zning falsafiy ma'nosi borliqning qiyofasiz va mavhum ilk sababchisi xudodir, lekin u tabiiy va ijtimoiy hayot taraqqiyotiga ta'sir etmaydi, deb hisoblaydigan diniy-falsafiy ta'limot sifatida shakllangan. Uning asoschisi Ingliz faylasufi Cherberidir. Uning izdoshlaridan biri Volterdir. Volter ko'pgina diniy aqidalar, vahiy, xudoning irodasi tasavvurlarini, marosimlarni inkor etib, vijdon erkinligini targ'ib qilgan faylasufdir. U fan va falsafani cherkov zo'ravonligidan, aqlni din tazyiqidan uzoqlashtirishga harakat qildi. Bu o'rinda Volter, J. Lokk, I.

Nyuton, G. V. Leybnisning faylasuflik ta'limotlarini himoya qildi. Sub'ektiv idealizmga qarshi chiqib uni barcha tomonlarini tanqid qildi. Agnostitsizmni qo'llab-quvvatlamadi. Metafizik qarashlarni, falsafadagi zararini anglab bu uslubni ham tanqid qildi. Metafizikani tanqid qilishda u Jon Lokkni (1632-1704) sensualizmidan foydalandi. Uning "Tug'ma g'oyalar" nazariyasini yuqori baholadi. Chunki, Jon Lokk ham metafizik ta'limotni kamchiliklarini ko'rsatib bergan edi. Lokkning ta'limotida harakat, xudo faoliyati bilan bog'lab tushuntirilsa ham, ijobiy fikrlar bayon qilingan edi. U tabiiy din tarafdori bo'lib, cherkovni davlatdan ajratish zarurligini, din erkinligini qo'llardi.

Demak, Volter inson faoliyatidagi aql va farosat jarayonlariga diqqatni tortdi. Inson sezgilari orqali tasavvurga ega bo'lishi va ruh esa har vaqtda tabiatni asosini eks ettira olmaydi, deb tushuntirdi. Inson uni faqat psixik jihatdan qabullaydi. Ruhni boshlanishi yoki oxiri bor deb bo'lmaydi. Taraqqiyotni biror bosqichi, hatto embrional rivojlanishga, taraqqiyotga aloqasi yo'q. Hamma mavjudot o'z-o'zicha paydo bo'ladi, harakat qiladi. Bu o'rinda Volter atomistik ta'limot tarafdori bo'lib chiqdi. Uning fikricha, Nyuton va Boyle ta'limotlari qadimgi Demokritning atomistik ta'limotini tasdiqlaydi. Atom bo'linmas substansiyadir. O'z vaqtida bu g'oyani Epikur, Lukretseylar ham targ'ib qilgan edilar, ya'ni olamni elementlari moddiy bo'lib, doimiy bo'linmas degan xulosani chiqargan edilar. Shu bilan birga Volter, Berkli va Leybnisning borliq haqidagi ta'limotlarini rad qildi. Bunda u tabiatshunoslikni yutuqlariga suyandi. Ulardan foydalanib o'zining materialistik qarashlarini o'rta qo'ydi. Materiyaning bordan yo'q, yo'qdan bor bo'lmasligini ifodaladi.

Volter ta'limoti olamni bilishga ham qaratilgan bo'lib, bilishni cheksiz, deb hisoblaydi. Bilish insonning sezgilariga bog'liq. Materiya ong sezgilari orqali idrok qilinadi. Bu idrok esa tajribaga bog'liq. Tajriba esa insonlar faoliyatidan kelib chiqadi. Tabiatni o'rganish, bilish, tajribaga bog'liq. Ayniqsa, tabiatni bilishda matematik tajriba faoliyati muhimdir. Bu o'rinda u Rene Dekart ta'limotining ijobiy tomonlariga e'tiborni qaratadi va uni yuqori baholaydi.

Nyutonning butun olamni tortilish qonuni bilan Dekart ta'limotini bog'lashga harakat qiladi. Materiya to'g'risidagi fikrlarni boyib borayotganidan quvonadi. Lekin, Nyuton ta'limotidagi mexanistik jarayonni o'ta ilmiy darajada baholay olmadi, balki unda tabiat "prujina"sini ko'radi, xalos. Bu prujina orqali deydi, materiyani bitmas-tuganmas xususiyatlarini ochish mumkin. Bu esa olam taraqqiyotini to'g'ri baholash va undan to'g'ri xulosa chiqarishga yordam beradi. Materiya xususiyatlarini ochishda tabiiy-ilmiy kashfiyotlarni rolini ijobiy baholagan Volter fanni ardoqladi, fanni imkoniyatlarini beqiyos ekanligini ko'ra bildi va hamma vaqt barcha asarlarida uni targ'ib qildi. Shu ma'noda Volter aytadiki "ko'rish va yangilik yaratish tengsiz xudochilikdir". Uning aytishicha, fanni rivojlantirish inson tafakkuriga bog'liq. Tafakkur esa maorif, ma'rifat orqali takomillashadi.

Tafakkur qilish bilishning manbaidir. Bilim esa olamni o'zgartirishga olib keladi. Bilish aqliy jihatlarga bog'liq. Aql, ayniqsa ilmiy falsafiy bilimlarning kelib chiqishi va rivojlanishida benihoya muhim rol o'ynaydi. Faqat aqlning yordamida inson o'ziga xos zarur bo'lgan haqiqatga erishishi mumkin. Haqiqat esa bu aql nuqtai-nazaridan aniq, ravshan va shubhasiz bo'lgan nazariy xulosalardir.

Volter materiyaning ongga munosabatini ham materialist sifatida hal etdi. Teologiyani ba'zi bir tomonlaridan foydalanib materializmni targ'ib qildi. Olamda materiyadan boshqa ob'ekt borligiga shubha bilan qaradi. Materiya tuzilishi jihatdan har xil bo'lib, mohiyatan moddiydir. Materiya xususiyatlari ham cheksizdir. Universaldir. O'tmishdagi ko'pgina materialistlar singari, Volter ham ongni materiyaga nisbatan ijodiy xarakterini e'tirof etsada bu materiyaning barcha turlariga mosdir, degan xulosadan uzoqlasha olmaydi. Uning ta'limotida ham jonli tabiat bilan jonsiz tabiat, hayvonlar psixikasi bilan inson tafakkuri o'rtasidagi chegara aralashib ketdi. Lekin, ong tashqi, moddiy olamning miyada aks etishini natijasi ekanligini inkor etmadi. Jonsiz tabiatdagi aks etish, jismning boshqa jismlar ta'siri ostida o'zgarishida namoyon bo'ladi. Materiya strukturasi

murakkablashuvi in'ikos ko'rinishlarini ham murakkablashtiradi. Eng oddiy jonvorlardagi ta'sirlanuvchanlik oddiy shakldagi in'ikosdir. Ta'sirlanuvchanlik, o'z-o'zini saqlash va nasl qoldirishida muhim rol o'ynaydi. Nerv sistemasiga va miyaga ega bo'lgan jonli, ko'p hujayrali organizmlar evolyusiyasi jarayonida in'ikosning psixik shakli vujudga keladi. U organizmning tevarak-atrofdagi muhit bilan signal tariqasidagi o'zaro ta'sir etishini ta'minlaydi. Mazkur sohalar Volterning materiya haqidagi ta'limotidan xulosalar sifatida keltirildiki bu okeandan bir tomchidir, xolos.

Volter faoliyatining markaziy o'rinlaridan birida insonning ijtimoiy turmush tarzi turadi. Bunda ham insonni diniy soxtaliklardan uzoqlashtirish lozim degan fikrni o'rta tashlaydi. Diniy johillikdan qutulishning birdan-biri yo'li, uning fikricha tabiat qonunlarini bilishdir. Insonni erkin yashashi uchun uni barcha tazyiqlardan qutultirish lozim. buning uchun har bir inson o'zini-o'zi "sevishi" kerak. O'zi uchun harakat qilishi lozim. Boshqa fransuz materialistlari singari Volter ham inson ijtimoiy muhitning mahsulidir, degan fikrda turdi.

Agar ijtimoiy muhit inson talabiga javob bermasa, bunday ijtimoiy muhitdan voz kechish lozim. Chunki, insonning o'zi shu muhitga moslashib qoladi, o'zgarish ham bo'lmaydi. Bu jaholatdir. Sababi, jamiyat olg'a qarab rivojlanmaydi. Inson va jamiyat o'zaro dialektik munosabatdadir. Bu munosabat mavjud bo'lmasa rivojlanish ham bo'lmaydi. Jamiyat inson talabiga javob bermasa, u jamiyatda axloqsiz kishilar, buzuk niyatlilar, johillar ko'payadi. Shu sababli bunday yaramas jamiyatni yangi, takomillashgan jamiyat bilan almashtirish albatta zarur. Bu vazifa faqat ma'rifatning rivoji orqali amalga oshadi.

Volter fikricha, ijtimoiy muhit bu – davlat, siyosiy idoralar va ularni chiqargan qonunlaridir. Tafakkur jamiyatni boshqaradi. Tafakkur rivoji qanday bo'lsa, jamiyat ham shunday rivojlanadi. Binobarin, inson irodasi barcha narsaga qodir. Inson erkin, chunki, o'z ongiga ega. Hayotda o'zi to'g'risida o'ylaydigan

inson irodalidir. Borliqning xudosi ham zaruriyatdan kelib chiqqan. Shu bilan birga u xudo to‘g‘risidagi “ijobiy” xudolarni tasdiqlanmaganligini ta’kidlaydi.

Volter jamiyatni doimiy harakatda ekanligini e’tirof etadi. Jamiyat taraqqiyotini diniy qarashlardan izlamadi. Insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni murosaga keltirishning asosiy yo‘li axloqiy va huquqiy jarayonlarni tartibga solishdadir, deb ko‘rsatdi. Axloqsiz sohalar turli jamiyatlarda turlicha xarakterda bo‘lgan, lekin uni davr talabidan kelib chiqib tartibga tushurish kerak. Diniy axloq o‘zining kechirib bo‘lmaydigan kamchiliklariga ega. Undan qutulish lozim. Diniy axloqga ega bo‘lgan insonlar xatoliklarga yo‘l qo‘yadilar. Uning fikricha hamma vaqt, hamma joyda ateistlar va erkin fikrlovchi faylasuflar ardoqlanib kelingan va shunday bo‘lib qoladi. Aytish lozimki, Volter ta’limotida jamiyatdagi din qattiq tanqid ostiga olingan bo‘lsa ham, xalq ommasini itoatda saqlash uchun uni zarurligini ta’kidladi. Lekin u dindan mutloq uzoqlashgan emas.

REFERENCES

1. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Севинч Акмаловна Тоғаева. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 52-55.
2. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Шавкатова Сарвинозхон Лазиз кизи. РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 60-63.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Ўралова Дилноза Орифбой кизи. РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 56-59.
4. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдусатторов, Фатхулла Хайрулла Ўғли, & Ганибоев, Дилмурод Анваржон Ўғли (2023). ТЕНГЛИК ВА БАХТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРДА

ТУТГАН ЎРНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 16-21.

5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдухолиқов, Диёрбек Сайрбек Ўғли, & Комилов, Фарходжон Абдусамин Ўғли. (2023). ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ВА ТАРТИБГА СОЛИБ ТУРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛЛАР. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 41-46.

6. Салимов , Б. Л., Файзиев , С. Ф., & Қурамбаев , Ж. (2022). ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АСАРЛАРИДА ИНСОН ВА ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Journal of Integrated Education and Research, 1(6), 44–50.